

ВІДГУК

офіційного опонента Харлан Ольги Дмитрівни, доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри української та зарубіжної літератури і порівняльного літературознавства Бердянського державного педагогічного університету, про дисертацію Гуляк Тетяни Миколаївни «Модифікації жіночого детективного роману у творчості Дороти Сейерс та Ірен Роздобудько», подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.05 – порівняльне літературознавство на засідання спеціалізованої вченої ради К 20.051.13 у ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У контексті сучасного літературознавчого дискурсу тема дисертації Тетяни Гуляк означається як актуальна та важлива. Вона окреслює вектори теоретичного осмислення жанру детективу, зокрема жіночого, у просторі типологічного дослідження детективного жанру, особливості художньої організації романів Дороти Сейерс та Ірен Роздобудько, типології образів-персонажів як суб'єктів детективного процесу. Виразне домінування компаративного аспекту, що передбачає обґрунтування порівняльної матриці британського та українського детективу ХХ – початку ХХІ століття, а також неоднозначність, складність, незавершеність сучасної детективної літератури в плані розгортання художньої практики та відповідного літературознавчого осмислення, зумовлюють значущість винесеної на розгляд роботи.

Детективна література й сьогодні викликає неоднозначне ставлення. Німецький дослідник П. Нуссер в оглядовій монографії «Кримінальна література» (1992) узагальнив найбільш типові претензії літературознавства до кримінального жанру. Перше – це естетична оцінка, адже одна із найбільш поширених «негативних» характеристик – це стереотипність, клішованість оповідних схем, в яких по-різному комбінуються одні й ті ж елементи, що спричиняє нібито відсутність інновації, яка не тільки надає твору неповторний характер, а й забезпечує розвиток літературної культури. Це чисто негативне судження про особливості жанру має на меті протиставити

«справжній літературі» детектив як ремісничу підробку, що використовується для маніпуляції читачем. Звідси впливає і наступна риса детективного жанру: це література масова, яка задовольняє колективні потреби широких читацьких верств, і саме в цьому нібито проявляється її літературна неповноцінність, отже, вона й не заслуговує вивчення.

Крім того, з позицій моралізаторської критики масове захоплення кримінальним жанром небезпечно як свого роду «школа» злочинів і насильства, а ще один її вимір – це проблема «детектив і дійсність». Поширена заувага така: віддаленість детективного жанру від дійсності, коли, згідно з ішнім дослідником, В. Жмегачем, все підпорядковано формальним принципам «моралі розслідування», а не, як хотілося б, розслідування моралі. Детективному жанру, таким чином, інкримінувалося використання життєвого матеріалу для інтелектуальної гри або для більш-менш витонченої розваги.

Руйнуванню цих уявлень, які лише відтворювали, по суті, нормативні уявлення літературознавства про літературу і її «суспільні функції», багато в чому сприяло те, що з першими спробами аналізу та захисту жанру виступили самі письменники, автори творів, які так чи інакше заслужили визнання літературної критики – Г. К. Честертон, Р. Чандлер, А. Крісті, Д. Сейерс та ін.

Пропоноване дослідження є вагомим внеском у літературознавчі студії щодо особливостей розвитку детективного жанру у світовій та українській літературі. Збалансованість напрямів руху дослідницької думки забезпечує обґрунтованість основних висновків дисертації. Вона характерна для всіх розділів роботи, дозволяючи в межах комплексного літературознавчого дослідження з'ясувати параметри теоретико-методологічної концептуалізації вивчення жіночого детективного роману.

Новизна отриманих результатів зумовлюється ретельно відрефлексованими методологічними настановами, завдяки яким стало можливе на основі аналітичного опрацювання та інтерпретаційного осмислення виявлення збігів і розбіжностей у художніх системах британської й української детективісток, з'ясування ролі творчості письменниць у розвитку детективного жанру в їхніх країнах, визначення типологічних

особливості жанрової парадигми британських та українських жіночих детективів.

Важливо, що обрані для студіювання письменниці презентують різні хронологічні координати, але приблизно однакові еволюційні періоди в розвитку національних літератур. Позитивним є чітке формулювання критеріїв добору матеріалу для об'єкта дослідження: «Обидві письменниці, набувши чималої популярності серед читацької аудиторії у своїх країнах, відзначаються схильністю до різноманітних модифікацій жанрових форм, уведенням психоаналітичних елементів, поєднанням класичних жанрових канонів із національним компонентом тощо. Водночас художня манера кожної авторки вирізняється своєрідністю, яка продиктована культурно-історичними та індивідуально-авторськими чинниками» (с. 18).

Дисертація має вагому теоретичну базу, де органічно синтезовані концепції українських та зарубіжних літературознавців. Репрезентативним вважаю список джерел, використаних у дисертації, який налічує 275 позицій. Ефективним стало використання порівняльно-типологічного, генетико-контактного, біографічного, психоаналітичного методів, методу компаративної генології.

Наукова новизна дисертації Тетяни Гуляк є очевидною: дослідниця вперше здійснила порівняльний аналіз детективних творів Дороті Сейерс та Ірен Роздобудько в контексті літературного процесу ХХ – початку ХХІ ст. У науковий обіг уведено оригінальні праці британських і американських дослідників творчої спадщини Дороті Сейерс, які простежують та оцінюють унесок письменниці в розвиток детективного жанру, презентовано теоретичні напрацювання Дороті Сейерс у сфері детективістики, а також детективні твори письменниці, зокрема «Смертельна отрута», «Де буде труп?», «Повернення в Оксфорд» і «Медовий місяць у вулику», які не перекладені українською й досі не були об'єктом наукового дослідження. Сформульовані завдання, об'єкт, предмет студії зумовили структурування дисертаційної роботи, що містить три розділи.

У першому з них «Жіночий детективний роман: теоретико-літературний аспект» авторка зупиняється на ключових для дисертації теоретичних поняттях, формулює її методологічні підвалини. Доречним вважаю звернення до праці Е. Касперського «Про теорію компаративістики», в якій учений пропонує свою теорію про підходи до аналізу віддалених літератур, виокремивши три різні площини порівнянь: сфера діахронії, яка спеціалізується на порівнянні світів, віддалених часово; зіставлення явищ, так чи інакше віддалених просторово, як близьких, так і далеких, синхронних і асинхронних; порівняння відмінних семіотично дискурсів і форм культури. Авторка дисертацію аргументовано висновує, що для зіставлення детективних романів британської й української письменниць «характерними є перша і друга площини, у яких розглядаються просторово і часово віддалені явища, поєднані за генологічним принципом» (с. 24). Ефективним є залучення літературознавчих узагальнень про поняття жанру та його різновидів для визначення спільних генологічних ознак детективу і жіночого детективу як його відгалуження. Тетяна Гуляк виявила розуміння категорії жанру в її історичному розвитку, врахувала провідні концепції сучасної генології, окреслила проблемне поле розуміння цієї категорії. Закономірним є звернення до праць теоретиків жанру роману загалом (Р. Барт, М. Бахтін, Н. Бернадська, М. Васьків, А. Гуляк, Т. Денисова, В. Дніпров, В. Дончик, У. Еко, А. Елсанек, Д. Затонський, М. Ільницький, Ю. Ковалів, В. Кожин, М. Левченко, Д. Лукач, Д. Наливайко, Х. Ортега-і-Гассет, М. Римарь, Р. Фокс, В. Халізев та інші), так і детективного жанру зокрема (Г. Честертон, Я. Маркулан, Ц. Тодоров, А. Вуліс, А. Адамов, Г. Анджапарідзе, Б. Райнов, Т. Кестхейі, Г. Пірхонен, М. Можейко та інші). Істотним для формулювання теоретичних позиції у дисертації є залучення літературознавчих досліджень українських та зарубіжних вчених, присвячених питанню жіночого детективу (С. Філоненко, М. Сланг, К. Кляйн, С. Мант, К. Нікерсон, Дж. Кестнер, К. Кунгл), у яких аналізується своєрідність творчості жінок – авторок детективів, простежується історія жіночого детективу, розвиток образу

жінки-детектива, взаємодія детективного жанру і феміністичної ідеології в її різноманітних версіях. Запропонувавши огляд дискусії щодо розуміння понять «жіноче письмо», «жіночий стиль», авторка дисертації, беручи за основу описані теоретичні напрацювання, формулює власне розуміння основних рис жіночого детективу як варіанту детективного роману. У цьому розділі актуалізується раніше не аналізований в українському літературознавстві матеріал (теоретичні праці Дороти Сейерс про особливості детективної літератури), зроблено огляд розвитку жіночого детективу в англійській та українській літературах.

Другий розділ «Жанрова організація жіночого детективу» присвячено жанротвірним виразникам художньої цілісності детективних текстів британської й української письменниць (архітектоніка і композиція), аналізу художньої моделі часопростору в детективних романах Дороти Сейерс та Ірен Роздобудьк, модифікації жанроутворювальних мотивів у їх творах. Спираючись на студії І. Качуровського та інших авторитетних учених, Тетяна Гуляк розгортає сюжет про елементи архітектоніки художнього твору в детективних романах Дороти Сейерс та Ірен Роздобудько (мандрівка, зустрічі, упізнавання, розповіді). Суттєвими є міркування про тісний взаємозв'язок між часовими та просторовими координатами в жіночому детективі, що визначає внутрішню і зовнішню організацію тексту. Авторка наголошує, що художній час у детективних романах має три «осі»: календарну, подієву та перцептивну, які перетинаються, формуючи цілісну часову картину творів. Просторову ж картину, на думку дисертантки, становлять закритий та відкритий художній простори, а також макрокосм і мікрокосм, варіації яких у творах ґрунтуються на світоглядно-естетичних особливостях мислення авторів. У дисертації визначено основні мотиви детективів Ірен Роздобудько і Дороти Сейерс: розслідування, втечі, пригод, жіночності і містичності. Дисертантка їх трактує як мотив-мовлення та мотив-дію, визначає як жанроутворювальні для жіночого детективного роману і такі, що виконують конструктивну й динамічну функції в тексті.

У третьому розділі «Типологія образів-персонажів як суб'єктів детективного процесу у творах Дороті Сейерс та Ірен Роздобудько» зіставляються художньо-образні системи детективних романів Дороті Сейерс та Ірен Роздобудько. Дисертантка закономірно звернула увагу на особливості творення образу жінки-детектива власне жінками-детективістками. Це дало змогу визначити класичні характеристики цього образу: допитливість, ексцентричність і оригінальність; а також відзначити використання засобів інтертекстуальності: алюзії, ремінісценції, епіграфи. Звернувши увагу на другорядні персонажі в детективних романах Дороті Сейерс та Ірен Роздобудько, Тетяна Гуляк визначає дві головні функції, які вони виконують: перипетійну і характерологічну, аналізує подібність і відмінність у прозі, що є об'єктом дослідження. Образ чоловіка-детектива в інтерпретації Дороті Сейерс та Ірен Роздобудько, на думку дослідниці, має ті характеристики, якими володіють сучасники письменниць або яких їм не вистачає. У дисертації звертається увага, що письменниці творять образи чоловіків-детективів, спираючись на багату літературну традицію, презентуючи своїх героїв власними висловлюваннями; мовою самих персонажів; словами інших героїв; епізодично використовують психологічний аналіз; змальовують пейзаж, який допомагає зрозуміти почуття героїв; роблять екскурс в минуле чоловіків-детективів.

Загальні висновки, що підсумовуються дослідження, науково достовірні, логічні, обґрунтовані, акумулюють основні ідеї роботи та відбивають її зміст.

Загалом погоджуючись із висновками і підтримуючи загальну наукову концепцію дослідниці, дозволимо собі кілька зауважень:

1. У підрозділі «Жанрова своєрідність українського жіночого детективу», де запропоновано аналітичний огляд розвитку цього жанру в національному письменстві, поза увагою залишено творчість Ю. Шовкопляса (1903–1978), який, поряд із Ю. Смоlichem та Д. Бузьком, про яких згадує дисертантка, визначав розвиток

української детективної літератури міжвоєнного двадцятиліття. Його цикл оповідань «Проникливість лікаря Піддубного» (1930) посідає особливе місце в літературному процесі, а автор серед сучасників отримав звання «українського Шерлока». В цьому контексті можна згадати й теоретичну працю М. Йогансена «Як будується оповідання», в якій подано аналіз оповідання Е. По.

2. Звернувшись до трактування І. Качуровським трактування термінів «архітектоніка» і «композиція», авторка дисертації акцентує на таких елементах як «мандрівка, зустрічі, упізнавання, розповіді». Чи не логічним було би доповнення цього ряду поняттям «таємниці», що є одним із основних у літературному творі детективного жанру? Можливо, для більш повного аналізу архітектоніки прози Дороти Сейерс та Ірен Роздобудько доречним було би звернення до праці В. Дресслера, який визначає два види зв'язності в тексті – когезія (локальна) і когерентність (глобальна) – та пропонує в цьому контексті аналізувати такі прийоми як епіграф, «текст у тексті» та основний текст, лексичні повтори тощо.
3. Аналізуючи художню модель часопростору в детективних романах Дороти Сейерс та Ірен Роздобудько, Тетяна Гуляк робить висновок про ускладненість хронотопу в жіночому детективному романі феміністичною складовою. Крізь призму цього твердження далі (с. 106) йдеться про відмінні риси жіночих характерів «українка прагне до автономії і самоствердження, а британці комфортно залишатися «за кулісами» слави Пітера Уїмзі». Цікаво би почути аргументацію цього твердження, адже йдеться не тільки про різні літератури, але й різні часові періоди. Те ж саме стосується емотивної та деталізувальної функції в детективах української та британської авторки: які саме фактори, на думку дисертантки, впливають на різні прояви цих особливостей?

Попри зауваження й рекомендації, на загал можна сказати, що дисертація є актуальним, самостійним і новаторським дослідженням. Зміст дослідження відображений у десяти одноосібних публікаціях, п'ять з яких – у фахових виданнях України, одна стаття опублікована в іноземному науковому періодичному виданні (Польща) та 4 додаткових. Основні положення дослідження обговорювалися на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях. Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації.

Дисертація «Модифікації жіночого детективного роману у творчості Дороти Сейерс та Ірен Роздобудько» виконана на належному науковому рівні, вона є завершеним самостійним і новаторським дослідженням. Подана до захисту робота, автореферат і публікації відповідають вимогам п.п. 9, 11 «Порядку присудження наукових ступенів»

затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 № 567 (зі змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів від 19 серпня 2015 року, № 656), а, отже, її автор Гуляк Тетяна Миколаївна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.05 – порівняльне літературознавство.

Учений секретар Бердянського державного педагогічного університету

О.І. Попова

Доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української та зарубіжної літератури і порівняльного літературознавства Бердянського державного педагогічного університету

О.Д. Харлан

Харлан О.Д.
Гуляк Т.М.

Бердянський національний університет ім. Василя Стефанива
ІДОР № 03.0015/195
28.05.2019р.